

ТЕМА 9. НЕОКЛАСИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

9.1. Загальна характеристика основних напрямів розвитку економічної теорії у ХХ ст. та їх еволюція

ХІХ століття закінчується заміною етап вільної конкуренції системою монополістичної конкуренції, яка тривала до середини ХХ століття. Відповідно змінилася структура ведення господарства на яке великий вплив здійснив науково-технічний прогрес, що супроводжувався змінами в суспільно-політичному житті країн, виробництві та застосування різноманітних методів управління економічною діяльністю.

Система автоматичного ринкового саморегулювання замінюється розвитком капіталізму де відбувається загострення боротьби між найвідомішими компаніями світу і урядами різних держав щодо контролю над джерелами дешевої сировини та ринків збуту. Поступово це і стає однією із головних причин двох світових війн і численних регіональних конфліктів.

Змінення економічних систем супроводжується і зміною соціальної структури суспільства, а саме:

- зростає кількість міст;
- збільшується кількість і частка міського населення;
- зменшується чисельність зайнятий у сільському господарстві;
- зростає чисельність робітничого класу;
- зміцнення позицій «середнього класу» (США, Англія, Франція - 20—25% населення);
- рівень та якість життя всіх соціальних груп населення постійно зростає;
- збільшується виробництво за рахунок науково-технічної революції та наукової організації праці.

Економічну думку зазначеного періоду можна охарактеризувати за такими трьома напрямками:

- *неокласичний*;
- *кейнсіанський (розглядався у 7 розділі)*;
- *інституціональний*.

Неокласичний напрям виник у кінці XIX століття. Об'єктом досліджень була поведінка «людини економічної», яка намагається збільшувати свій дохід за рахунок раціонального поєднання факторів виробництва з використанням мінімум витрат. Цей напрям тривав до 30-х років XX століття, потім поступився *кейнсіанству* (концепція державного регулювання економіки).

З появою неокласицизму формуються основні функції економічної теорії: *нормативна* (створення програм розвитку, основних напрямків, практичних рекомендацій); *позитивна*, науково-дослідна. Поступово починають застосовувати економіко-математичні, статистичні методи моделювання економічних процесів, системний та факторний аналіз.

Наприкінці XIX — на початку XX століття появляється *інституціоналізм* — напрям в економічній теорії, прихильники якого вирішальну роль у суспільному розвитку надавали позаекономічним факторам — соціальним інститутам. Представники цього напрямку не сприймали «ортодоксальних» (неокласичної і кейнсіанської) теорій.

Крім того, після жовтневої революції 1917 р. в Радянському союзі було здійснено впровадження в реальне господарське життя наукових постулатів марксизму-ленінізму, тобто сформовано соціал-реформізм та економічні теоретичні засади радянського ладу, але зазначена економічна думка варту вивчення тільки як певний історичний і соціальний феномен.

У 1968 р. відбувся економічний спад розвитку економік досліджених країн, а саме спостерігається зростання безробіття, посилення інфляції. Відповідно впровадженні вчення кейнсіанства поступово втрачають свої позиції і на перший план знову виходить неокласичний напрям з усіма його модифікаціями. Формуються нові теорії - неокласичного відродження («монетаризм» та «економіка пропозиції»).

Але не можна говорити про повне зникнення кейнсіанства як економічної течії. Вже у 70-х рр. між кейнсіанством та неокласичним напрямом відбувається зближення в певних питаннях і поступово формується нова течія під назвою «неокласичний синтез», наступає епоха відродження класичних традицій. Знову на перше місце виходять питання щодо

економічної рівноваги яка встановлюється завдяки ринковому механізму саморегулювання, а також до визнання визначальної ролі економічного суб'єкта в ринковому середовищі. До основних проблем неокласиків відносять:

- формування методології вирішення соціальних проблем як результату ринкової економіки;
- визначення перспектив розвитку економічної поведінки суб'єктів ринкової діяльності на макро та мікрорівнях;
- формування механізму розвитку конкурентної ринкової економіки в умовах монополізму.

Поступово починають появлятися економічні теорії які виступають проти державного втручання в економіку, розглядаються як економічні, так і неекономічні фактори розвитку та ринкового саморегулювання. Формується «школа нової класики», або «нової класичної економікс» і є ознакою *неокласичного ренесансу*.

9.2. Розквіт неокласицизму

Неокласична теорія пройшла декілька етапів свого розвитку, і була представлена такими неокласичними концепціями, як:

1. теорії монополії та конкуренції;
2. консервативна (ортодоксальна) течія неокласичної школи
3. неолібералізм та теорія «соціального ринкового господарства»;
4. неокласичний синтез та неокласичні теорії економічного росту;
5. *монетаризм*;
6. *теорія раціональних чекань та економіка пропозиції*.

1. Теорії монополії та конкуренції були розроблені в роботах Е.Чемберлена та Дж. Робінсон. Вони показали, що в 40-х-50-х роках ХХ століття ринків досконалої конкуренції вже майже не існує. Найбільш розповсюдженими типами ринкових структур виступають:

- ринок монополістичної конкуренції;
- олігополістичний ринок;
- ринок чистої монополії.

Теорії Чемберліна та Робінсон орієнтовано на дослідження особливостей вільного ціноутворення на монополістичній стадії розвитку капіталізму⁴⁷.

Аналізуючи ринок монополістичної конкуренції Е. Чемберлен (1899-1967рр.) в своїй роботі «Теорія монополістичної конкуренції» (1933 р.) розкрив його основні риси:

- це ринок, де діє 10-15 великих фірм;
- вхід і вихід на такий ринок досить вільний;
- кожна фірма на цьому ринку виробляє особливий, фірмовий диференційований продукт;
- попит на продукцію носить нееластичний характер, так як покупці «віддані» своїй фірмі.

Е. Чемберлен аналізує також олігополістичний ринок і показує, що на цьому ринку діють 3-4 дуже великих фірми, які взаємно залежать одна від одної, особливо в процесах ціноутворення.

Дж. Робінсон (1903-1983рр.) займалась вивченням ринку чистої монополії. Вона є представником лівого кейнсіанства, це реформістський, дрібнобуржуазний варіант кейнсіанської теорії, основна ідея якої є захист інтересів немонополістичного капіталу, інтелігенції, службовців та робітників, фермерів.

В своїй роботі «Економічна теорія недосконалої конкуренції» (1933р.) вона показує, що існують два типи монополії: природна та технологічна. *Природна* монополія пов'язана з економічною необхідністю дії саме великих підприємств в певній галузі (метрополітен, гідроелектростанція, залізниця, пошта). *Технологічна* монополія пов'язана з придбанням патентів та ліцензій, які дають виключне право одній великій фірмі виробляти певний товар чи послугу.

Дж. Робінсон підкреслює такі *негативні наслідки монополізації економіки*:

- необґрунтоване завищення цін;

⁴⁷ Корнійчук Л. Я. та ін. Історія економічних учень: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Л. Я. Корнійчук, Г. Ю. Кириллова, Н. О. Татаренко, С. Б. Погорелов. — К.: КНЕУ, 2002. — 284 с. (с.198)

- зниження обсягів виробництва;
- не довикористання виробничих потужностей;
- заниження заробітної плати робітникам;
- відсутність конкуренції.

Дж. Робінсон також проводить глибокий аналіз олігополії, яку пов'язує із розвитком великого машинного виробництва.

В своїх роботах Е. Чемберлін і Дж. Робінсон показали, що досконала конкуренція та чистий ринок - це лише ідеальна модель. Чиста монополія також зустрічається дуже рідко. Е. Чемберлін першим ввів поняття «монополістична конкуренція», і показав, що в реальному житті конкуренція та монополія співіснують.

Головне для монополістичної конкуренції - це диференціація продукту, нецінова конкуренція. Дж. Робінсон показала, що при олігополії існує «лідерство в цінах», цінова дискримінація, зростає значення реклами.

2. консервативна (ортодоксальна) течія неокласичної школи

Так, напрям, що абсолютизує саморегулюючий потенціал ринку, заперечує необхідність втручання держави в економіку, отримує назву консервативної (ортодоксальної) течії неокласичної школи. Саме завдяки цій течії відбувається вдосконалення методів дослідження ринкових процесів, їй належать пріоритети в галузі функціонального аналізу проблем економічного зростання.

Але, на відміну від своїх попередників, представники цієї течії:

- широко користуються як мікро-, так і макроекономічними підходами;
- проводиться багатофакторний аналіз економічного циклу;
- моделюється вплив на нього НТП, кон'юнктури та інших чинників, у тім числі і грошового фактора відновлення економічної рівноваги.

Якщо раніше проблема грошового обігу розглядалася у зв'язку з ціноутворенням, то тепер акценти зміщуються в бік дослідження його впливу (як фактора економічного зростання) на процеси нагромадження, інвестування. Виникає низка нових теорій, які відрізнялись від колишніх кількісних теорій грошей

тим, що враховували не лише взаємозв'язок цін та кількості грошей у обігу, а вказували на існування інших, у тім числі суб'єктивних, чинників рівноваги — мотивів інвестування. Визнається, що інвестиції є автоматичним регулятором ринкової економіки, головною умовою економічного зростання, а ринковий механізм — головною умовою ефективної дії цього регулятора.

3. Неолібералізм

Неолібералізм прийшов на зміну старому економічному лібералізму 30-х років ХХ ст. причиною занепаду якого стала економічна криза 1929–1933 рр. Його вчення тривало до закінчення другої світової війни. Формування неоліберальних вчень відбувалося у процесі дискусії між кейнсіанцями і неолібералами про знаходження шляхів подолання економічної кризи капіталістичної економіки, а саме це напрям економічної думки, що об'єднує в собі дві теорії: вільного ринкового господарства та державного регулювання економіки.

Використання основних положень (ознак) класичного лібералізму в неоліберальних концепціях:

- одстоювання ідей природного порядку та природних прав;
- приватна власність на засоби виробництва;
- свобода вибору та ведення господарства;
- підтримка політики вільної торгівлі;
- заперечення будь-якого розширення державного регулювання;
- вільне ціноутворення, використання робочої сили, ресурсів і капіталу;
- розвиток автономного місцевого самоврядування та добровільних організацій (децентралізація).

Аргументи Дж. М. Кейнса на той час виявилися сильнішими.

Проте після другої світової війни, коли завдяки успішній реалізації теоретичних розробок німецьких неолібералів вдалося відродити економіку Німеччини і вивести її на траєкторію динамічного розвитку, неолібералізм тим самим отримав незаперечний факт власної перемоги. Досвід 70 – 80-х років також показав, що державне втручання може стати реальною загрозою нормальному функціонуванню ринкової системи. Така

ситуація й сприяла розвитку і утвердженню неолібералізму як одного з найактуальніших напрямів сучасної економічної наук⁴⁸.

Однак, ліберали бачили, що ринковий механізм із своєю конкуренцією не може забезпечити рівновагу в економіці, тому запропонували свій підхід щодо державного регулювання економіки, а саме формування і використання правових і економічних умов для підприємництва. В теоретичних дослідженнях застосовують такі прийоми, як:

- поєднання мікро- і макроекономічного підходів;
- застосування у наукових дослідженнях висновків щодо якісних змін в економіці та врахування інституційних чинників розвитку;

- проголошення принципу «ліберального інтервенціонізму» як способу державного втручання не проти дії законів ринку, а для прискорення природного процесу розвитку⁴⁹.

Теоретичні витoki сучасного неолібералізму:

лондонська школа неолібералізму Е. Кеннана–Л. Робінса – зробила сучасним класичне трактування завдань і цілей економічної науки, функціонування ринкових механізмів в умовах обмеженості ресурсів;

віденська школа Л. Мізеса–Ф. Хайека – поєднала маржиналістські принципи австрійської школи граничної корисності з англійською неокласичною теорією, що надало їм ще більшої суб'єктивістсько-психологічної спрямованості та уможливило зосередження уваги на аналізі умов і процесу конкуренції;

Зокрема, Хайек формулює теоретичну модель політики держави щодо розвитку суспільства, яка в загальному вигляді передбачає:

формування автономної економіки на засадах приватної власності, індивідуалізму, конкуренції та невтручання держави (навіть у сферу грошової емісії);

⁴⁸ Історія економічних вчень: Навчальний посібник / За ред. В. В. Кириленка. – Тернопіль: „Економічна думка”, 2007. – 233 с.

⁴⁹ Історія економічних вчень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.:Знання, 2004. – 1300 с

активну роль держави у створенні умов для вільного та успішного функціонування економіки.

чикагзька школа Ф. Найта–М. Фрідмана – досліджуючи особливості недосконалої конкуренції, вивчала поведінку господарюючих суб'єктів за умов невизначеності, ризику, інфляційна сподівань, відкривши монетаристську інтерпретацію сучасного неолібералізму.

Представники цих трьох груп неолібералів були одностайні в розумінні ролі ринку й тих загроз для нього, які приховані в монополізації економіки й державному інтервенціонізмі. Проте представники англійського неолібералізму були досить далекі від усвідомлення необхідності втручання держави в економіку з метою підтримки конкурентного ладу та соціальної переорієнтації ринкового господарства.

Вирішенням цих питань зайнялися німецькі неоліберали, які в період між двома світовими війнами безпосередньо зіткнулися з гострими соціальними наслідками саморуйнування ринкового господарства, тоталітарною диктатурою фашизму, з виникненням, розвитком і цілковитим крахом центрально-керованої примусової економіки.

Для означення англомовного неолібералізму частіше вживається термін «нова неокласика».

4) Німецький напрям неолібералізму (ордолібералізм) представлений трьома групами, які наблизилися до анти тоталітарної й соціальної еволюції системи вільного підприємництва в теорію та практику соціального ринкового господарства, має такі особливості, методологічну основу та такі елементи концепції «соціального ринкового господарства»:

4.1) Теорія економічного ладу і економічної політики Вільгельм Репке (1899-1966) – Олександр Рюстов (1885-1963) (у т.ч. розмежування та взаємозв'язок цих понять) найстаріша німецька школа неолібералізму;

У німецькому неолібералізмі велика увага приділялася також двом типам економічної політики – політиці ладу та політиці процесу. Політика ладу – це комплекс довгострокових заходів, спрямованих на створення рамкових умов функціонування економіки, їх законодавче та правове оформлення, контроль за їх дотриманням і своєчасне внесення

коректив з боку держави. Політика процесу являє собою комплекс заходів щодо безпосереднього впливу на господарську діяльність через фінансову стабілізацію, структурні й соціальні зрушення, у тому числі перерозподіл доходів і вирішення проблеми добробуту.

4.2) Теорія фрайбурзької школи про ідеальні типи господарства і принципи економічної політики Вальтера Ойкена (1891-1950) – Францом Бьомом, Гансом Гросманом-Дьотром (у т.ч. теорія про стадії історичного й економічного розвитку, трактування економічної системи (вчення В.Ойкена про два типи економічних систем, класифікації національних господарств та визначення стадій історичного і економічного розвитку в теоретичних розробках В.Ойкена та Ф.Бьома; ці представники Фрайбурзького університету розвинули положення історичної школи в Німеччині, у межах якої розроблялися класифікації національних господарств).

Вихідним пунктом неоліберальних пошуків концепції ідеального економічного ладу стало вчення В. Ойкена про два типи економічних систем: "центрально-керованого господарства", або примусової економіки, і "мінового господарства", або ринкової економіки. Основу цього вчення становить аналіз елементарних господарських форм – поділу праці, власності, координуючого механізму, домашнього господарства, підприємства, економічних інститутів держави та ін. Критерієм розмежування ідеальних типів економічних систем є механізм координації взаємодії господарських одиниць, процес прийняття економічних рішень. Іншим критерієм класифікації є особливості генезису економічного ладу, згідно з яким вирізняються природно зростаючий і законодавчо встановлений лад.

Методологія школи: свідоме формування суспільства може здійснюватись державою через вплив на суспільну свідомість.

4.3) Концепції «соціального ринкового господарства», кельнської школи неолібералізму, зокрема, – теорії А. Мюллера-Армака та Л. Ерхарда щодо адаптації ринкової економіки до вирішення соціальних проблем та захисту загальнолюдських цінностей (праця А.Мюллер-Армака “Управління економікою і ринкове господарство”, у якій вчений після 1946 р.

запропонував для характеристики форм переходу від мілітаризованої, надіндустріальної фашистської економіки до мирної (спочатку ці заходи він розглядав як тимчасові, призначені для поживлення господарського життя та вирішення проблем відбудови народного господарства і лише потім означене поняття перетворилося на концепцію нового економічного ладу для ФРН, послідовно реалізовану в 50-ті роки в економічній політиці канцлера Західної Німеччини Л. Ерхарда) та теорію “соціального вирівнювання”; та праця Л. Ерхарда «Добробут для всіх» (1956 р.); остання узагальнюючи наслідки економічної реформи у повоєнній ФРН, у «соціальному ринковому господарстві» визначила роль держави як «арбітра», тобто «гра» має вестися за встановленими правилами, але держава участі у ній не має права брати).

Багато хто на Заході вважає, як і В. Репке, що соціальне ринкове господарство – це не що інше, як певний серединний "третій шлях", що пролягає між капіталізмом і соціалізмом та веде однаковою мірою до свободи й соціальної справедливості. Таке формулювання не позбавлене певного ідеологічного протистояння, тому наведемо визначення А. Мюллер-Армака, наведене в його книзі "Управління економікою та ринкове господарство" (1964). Він писав: сенс соціального ринкового господарства полягає в тому, що принцип свободи ринку поєднується з принципом соціального вирівнювання. "Соціальне вирівнювання" вирішує проблему одностороннього ринкового утворення доходів частково за допомогою соціальних витрат держави, але переважно завдяки здійсненню певної податкової політики.

Вважають, що ці розробки були враховані у ході всіх плідних економічних реформ другої половини ХХ ст.

Три групи німецького неолібералізму, їх основні відмінності.

У генезисі німецького неолібералізму виразно проявилася тенденція до створення єдиної, спільної теорії трансформації тоталітарного ладу з центрально-керованою економікою в демократичний лад на основі вільного ринкового господарства з подальшою його орієнтацією на вирішення соціальних завдань. Було розроблено прагматичну й ідеологічно привабливу концепцію соціального ринкового господарства, позбавленого

хит класичної ліберальної моделі й наділеного надійними соціальними й антимонопольними стабілізаторами.

Основні відмінності німецького неолібералізму від аналогічних концепцій в інших країнах.

Загальні уявлення про модифікацію функцій ринку в сучасних економічних системах об'єднують німецький ордолібералізм з англо-американськими та віденською школами неолібералізму.

Водночас між ними є кілька суттєвих відмінностей, що впливають з особливостей еволюції неолібералізму в Німеччині та інших країнах.

За ідейними й методологічними основами англомовний неолібералізм більше тяжів до традицій класичної школи з її високим рівнемабстракції. Німецький неолібералізм виходив з національної економіки та історичної школи з їх захопленням емпіричними дослідженнями та класифікацією різних типів господарського устрою суспільства.

Об'єктом аналізу англо-американського лібералізму була поведінка господарюючого суб'єкта на ринку, його адаптація до зміни умов недосконалої конкуренції. У німецькому ордолібералізмі увага акцентувалася на підтримці конкурентного ладу, який сам по собі диктує параметри економічної поведінки.

У сфері економічної політики англомовний лібералізм визнавав переважно монетарні важелі впливу на економіку шляхом регулювання грошово-кредитної сфери. Німецький неолібералізм значну увагу приділяв взаємозв'язку економічної теорії та політики, розглядав різні типи активної господарської політики (стабілізаційної, кон'юнктурної, структурної, соціальної).

Роль держави в ринковому просторі англомовний неокласичний лібералізм розглядав як її природну реакцію на погіршення умов конкуренції, економічний спад тощо. Німецький неолібералізм вбачав економічні функції держави в постійному стимулюванні конкуренції, розширенні конкурентного простору в умовах певної структури виробництва, кон'юнктури ринку, соціальних пріоритетів, які постійно змінюються.

Саме тому для означення англомовного неолібералізму частіше вживається термін «нова неокласика». Тут докладніше розглянемо німецький варіант неолібералізму.

Соціальне ринкове господарство не є ідентичним вільній ринковій економіці, яка виконує функцію вирівнювання, згладжування гострих соціальних відмінностей і конфліктів. Основні елементи структури соціального ринкового господарства:

- конкурентний устрій, який базується на приватній власності на засоби виробництва;

- ринок як координуючий механізм і регулятор господарської діяльності;

- домашні господарства, промислові, сільськогосподарські, банківські, торговельні та інші підприємства як суб'єкти господарювання;

- держава, яка за допомогою політики зміцнення конкурентного ладу забезпечує й контролює загальні умови функціонування ринкової системи та сприяє соціальному вирівнюванню.

Цільовою настановою соціального ринкового господарства є завдання досягнення високого рівня добробуту для переважної більшості членів суспільства в умовах економічної свободи на основі конкурентного ладу. З цього погляду концепція соціального ринкового господарства є поки що найбільш науково обґрунтованим і доведеним на практиці синтезом лібералізму й державного регулювання в інтересах соціально-економічного прогресу

5) Французька (паризька) школа неолібералізму (дирижизм) – також спиралась на теоретичні засади, запропоновані як неокласиками, так і представниками альтернативного напрямку.

Особливістю неокласичних ідей, які було покладено в основу національної теоретичної моделі неолібералізму, що зумовили оригінальність цієї моделі – формування неоліберальних поглядів на ринкове саморегулювання у Франції відбувалось за умов тотальної монополізації економіки і традиційно активної регулювальної ролі держави (давалися взнаки історичні особливості розвитку країни). Своїми управлінськими позиціями держава поступилася лише частково.

Модель суспільного розвитку враховувала цю особливість, закріплюючи за державою дирижистські функції.

Французька неоліберальна модель суспільного розвитку набула узагальненого вигляду в працях М. Алле (1911–), який формулював її, виходячи з глобальних умов його розвитку, а не лише з національних особливостей.

Алле запропонував форми, синтезовані ним із категорій ринкової економіки та планового управління. Крім того, на державу пропонував покласти низку інших економічних функцій. У такий спосіб активну роль держави в економіці ця теорія поєднує з охоронною функцією. Запропонував теорію локальних ринків. Саме категорія «економіка ринків», запроваджена Алле, дає йому можливість здійснити такий синтез. Визнаючи об'єктивність дії механізмів урівноваження, Алле визнав важливу роль планування, виходячи з такої логіки: оскільки держава впроваджує мобілізаційну модель, провадить «політику оборонної стратегії в новому міжнародному поділі праці» (а через те розбалансовує економіку), вона мусить дбати про економічну рівновагу (через «договірне планування», «індикативне планування» тощо).

На увагу заслуговує також низка положень Алле («золоте правило», «теорема еквівалентності») стосовно об'єктивних взаємозалежностей, котрі складаються в економіці, причому ці положення аж ніяк не суперечать його мобілізаційній доктрині.

Основні складові його мобілізаційної доктрини М. Алле (політики держави):

- формування економічно незалежного суспільства здійснюється державою на основі особливої державної структурної політики;

- ринкові, конкурентні відносини підпорядковуються загальносуспільним інтересам, наслідком чого може бути розбалансування економіки. Важелю збалансування має стати державне планування в особливій формі, що не суперечить ринковим відносинам;

- соціальна політика держави є похідною від її економічної політики і залежить від успіхів ринкової економіки. Проте її можна розглядати також і як чинник економічного розвитку.

Цю теоретичну модель було використано на практиці урядом де Голля, як основу «політики модернізації».

4. Представники **неокласичного синтезу** були прихильниками ринкової економіки; основним у їхньому вченні стало визнання правомірності використання будь-яких моделей, що здатні позитивно вплинути на економіку за певних історичних умов та потреб суспільства.

Представники цієї школи працювали в різні періоди розвитку економічної теорії:

- у 30-х роках ідею синтезу теорій висунув Д. Хікс;
- у 40–50-х – Ф. Модільяні;
- найповніший її виклад дав наприкінці 40-х – початку 50-х рр. П. Самуельсон.

Пол Ентоні Самуельсон (1915–), відомий американський економіст, Нобелівський лауреат 1970 р. став одним із засновників неокласичного синтезу. Він на початку 50-х років ХХ ст. у праці «Економіка: вступний курс»⁵⁰ у 1948 р. виступив із обґрунтуванням необхідності об'єднання неокейнсіанства і неокласичної школи в єдину течію. Вчений вважав, що такий синтез ліквідує прогалину між агрегатною макроекономікою і мікроекономікою і зведе їх до взаємодоповнюючої єдності. Отже, йшлося про поєднання макроекономічного та мікроекономічного підходів: перший розвивався кейнсіанством, другий – неокласичною теорією. Основою синтезу стало поєднання кейнсіанської теорії «ефективного попиту» і неокласичної теорії виробництва і розподілу.

Концепцію Пола Самуельсона часто називають «змішаною економікою», яка поєднує, у теоретичному плані, узагальнююче поняття макроекономіки та традиційний мікроекономічний аналіз (сам учений називав її «великим неокласичним синтезом»). Можливість такого синтезу виходила з визнання того факту, що тогочасні мікро- й макроекономіка приймалися як науки переважно короткотермінової рівноваги, а не довгострокової динаміки (так тривало до появи новітніх динамічних моделей економічного розвитку кейнсіанського та неокласичного типу).

⁵⁰ «Economics: An Introductory Analysis»

Суть теорії “держави загального благоденства”, розробленої у соціально-інституційному напрямку, П. Самуельсона полягала в тому, що держава має взяти на себе відповідальність за забезпечення всім громадянам здорового й гідного рівня життя. Вона через бюджет повинна перерозподіляти доходи на користь бідних, у результаті чого багатих і бідних дедалі більше витісняють середні класи із середніми доходами. Держава представлялася надкласовим органом, що має діяти в інтересах усього суспільства, усіх класів, прошарків і груп.

Усі теорії, які синтезовано в єдиному вченні, не базуються на тій самій методології, вони є ситуаційними, на чому наголошував П. Самуельсон.

Структура вчення можна описати, виходячи з таких принципових вимог:

– щодо економіки: можна застосовувати будь-які методи впливу на неї, але основною вимогою має бути забезпечення максимуму свободи конкуренції, що допускається історичними умовами та завданнями, які розв’язує суспільство; щодо ролі держави: межі втручання держави в економіку визначаються лише загальносуспільним інтересом та історичними завданнями цього суспільства; держава несе повну відповідальність за соціальну ситуацію, економічну та соціальну рівновагу.

Очевидно, що такі підходи визнають можливість застосування будь-яких моделей економічної політики держави. Але вчення «неокласичного синтезу» пропонують цілу низку обмежень, які виходять далеко за межі суто економічних вимог. Це, зокрема, вимоги, що лежать у площині альтернативної теорії – дотримання загальносуспільних, національних інтересів.

Вчення значну увагу приділяє аналізу міжнародних економічних відносин, трактуючи їх з неокласичних позицій як сферу зіткнення приватних та загальнонаціональних економічних і політичних інтересів.

Прихильники неокласичного синтезу розглядали теорію загальної економічної рівноваги як ідеальну модель функціонування економічної системи, що постали на базі неокласичної ідеології, визнаючи плюралізм підходів до формування політики держави. Проте, на відміну від

неокласиків, які заперечували необхідність державного втручання в економіку, неокласичний синтез передбачає використання різноманітних методів державного регулювання з метою наближення до такої моделі.

9.3. Формування і розвиток інституціональної теорії

У період розвитку нових напрямків в економічній теорії наприкінці XIX – у першій половині XX ст. у США виникає ще один – соціально-інституціональний як реакція на панування монополій в ринковій економіці. В подальшому він отримав назву *інституціоналізм* (від лат. «*institutio*» – спосіб дії, звичай, настанова, вказівка).

Інституціоналізм ґрунтується переважно на позаекономічному тлумаченні сутності господарських процесів у ринковому суспільстві. Рушійними силами економічного розвитку вважаються соціальні явища, як політичного, правового, етичного, морального, психологічного, технічного, так і економічного характеру – такі, як держава і профспілки, конкуренція і монополія, технічний прогрес і наука, сім'я і традиції, право і етичні норми, звичаї і мораль тощо. Усе це об'єднали спільним терміном – *інститути*, або *інституції*, що й дало назву цьому економічному напрямку.

Інституціоналізм протиставляв себе класичним та неокласичним поглядам і виступала з різкою критикою ортодоксії, а саме *проти*:

- теорії гедонізму (максимальної вигоди для себе),
- ідеології індивідуалізму (з теорією колективних дій та інститутів),
- статичного підходу (пошуку економічної рівноваги) за динамічний підхід (розгляд явищ в історичній послідовності),
- абстрактного методу аналізу.

Інституціоналісти досліджували три групи проблем, тісно пов'язаних зі сферою державної політики:

- взаємовідносини праці та капіталу;
- взаємозв'язок монопольного сектора економіки з дрібним і середнім бізнесом;
- взаємодію приватних і суспільних інтересів.

Інституціоналісти на противагу марксизму запропонували триєдину соціальну структуру, що складається з *матеріальної, інституціональної та ідеологічної основ*.

Періодизація інституціоналізму:

1-й період – виникнення інституціональних теорій у 20–30-ті роки ХХ ст. (не залишив після себе цілісної школи чи сильного лідера);

2-й період – період затишшя – 40– 50-ті роки ХХ ст.;

3-й період – нове піднесення, яке почалося в 60-ті роки. ХХ ст.

Ранній інституціоналізм охоплював 1-й і 2-й періоди. Вчені періоду – Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчел. У ранньому інституціоналізмі трактування економічних явищ велося з трьох позицій: психології та технології, права, ринкової кон'юнктури.

Методологічні *принципи* інституціоналізму:

а) еволюційний характер теорії;

б) технологічний детермінізм;

в) розширене трактування предмету політичної економії, застосування так званого міждисциплінарного підходу;

г) чітко означений критицизм.

Засновником соціально-психологічного інституціоналізму став американський економіст **Торстейн Веблен** (1877–1920/1857–1929). У праці «Теорія бездіяльного класу» (1899), в якій він дав глибоку критику капіталізму. Автор наголошував на існуванні суперечності між економічною теорією і реальним життям. Економічна наука займається абстракціями, які не збігаються з реаліями життя. Політична економія проголосила ідею гармонії інтересів, а насправді скрізь відбувається жорстока боротьба за існування. Веблен критикує ортодоксальних економістів за те, що вони обмежували економічні інтереси тільки грошовими, ігноруючи людину як особистість, що перебуває у певному суспільному середовищі. Крім того, вони не враховують історичного розвитку цього середовища. В основу розвитку суспільства й економіки як його частини ним були закладені психологічні чинники: звички, поведінку, традиції, уявлення, прагнення. Предмет політекономії Т. Веблен визначив як поведінку людини стосовно матеріальних засобів існування, що свідчить про гіпертрофію психологічних чинників.

Критицизм Т. Веблена: засуджував і критикував не тільки ортодоксальні погляди, а й сам капіталістичний спосіб виробництва, зокрема процеси монополізації, зростання розмірів і сили корпорацій, ліквідацію вільної конкуренції. Історичний розвиток він трактував як виникнення, зростання суперечностей між інституційним і зовнішнім середовищами та поступове їх вирішення, а рушійною силою історичної еволюції вважав переважно технічний і технологічний прогрес засобів виробництва.

Т. Веблен поділив капіталістичне виробництво на сферу “індустрії” та сферу “бізнесу” та визначив напрями узгодження інтересів між цими сферами. Під «індустрією» він розумів матеріальну форму капіталістичного виробництва, тобто безпосередньо виробництво, а під «бізнесом» – керуючу силу виробництва, сферу обігу. «Бізнес» підпорядкував виробництво й індустрію власним фінансовим інтересам, а тому основною суперечністю тогочасного світу Т. Веблен вважав невідповідність інтересів індустрії та бізнесу. Причиною суперечності виробництва та обігу вчений вважав розвиток кредиту, що призводить до утворення «абсентеїстської» власності. Суспільні інтереси ж повністю збігаються з інтересами індустрії.

Для вирішення існуючої суперечності Т. Веблен запропонував “революцію інженерів”: постійне зростання місця й ролі технологічних факторів виробництва, завдяки чому має значно підвищитися значення інженерно-технічного персоналу, а це спричиниться до відокремлення функцій власності, контролю та управління. Цей процес призводить до встановлення “влади технократії”, інтереси якої збігаються з інтересами суспільства.

Також Т. Веблен обґрунтував необхідність встановлення “соціального контролю”.

Послідовниками Т. Веблена стали:

а) американські вчені: Вільям Гамільтон (автор терміну «інституціоналізм»), Джон Р. Коммонс (1862–1945), Уеслі Клер Мітчелл (1874–1948), Дж. К. Гелбрейт, Уолт Ростоу;

б) англійські науковці Джон А. Гобсон (1858–1940) і Джон Вайолет Робінсон;

- в) француз Франсуа Перру (1903–1987);
- г) австрієць Йозеф Шумпетер (1883–1950);
- д) голландець Ян Тінберген та інші.

Послідовники Т. Веблена визначали *інституції*, як словесний символ для кращого опису суспільних звичаїв; які означають домінуючий і постійний спосіб мислення або дії, що став звичкою для якої-небудь соціальної групи чи традицією для нації (В. Гамільтон). У цьому контексті визначають, що першим, хто запровадив у економічні дослідження термін «інституціоналізм» у 1919 р., став У. Гамільтон.

Отже, господарська діяльність людей регулюється звичаями, традиціями, етичними нормами поведінки, національною психологією тощо.

В еволюційному розвитку інституціоналізму виділяють такі основні напрями:

а) ранні:

- соціально-психологічний (Т. Веблена);
- соціально-правовий (Дж. Коммонза);
- емпіричний, кон'юнктурно-статистичний (школа кон'юнктурни У. Мітчела);

б) пізні:

- інституціонально-соціальний (соціологічний), або післявоєнний (Адолф Берлі, Гардінер Мінз, Жан Фурастьє, Франсуа Перру);
- неоінституціоналізм (Рональд Коуз, Дуглас Норт, Роберт Фогель).

Так, основними рисами соціально-правового інституціоналізму Дж. Коммонза виступили: позитивізм, практицизм, прагматизм. Основа теорії: на основі первісності права зробити все для збереження й модифікації капіталістичного ладу в цілому.

Вчений розробив «теорію соціального конфлікту», один з різновидів концепції соціального солідаризму, що значно вплинула на теорії «держави суцільного добробуту». Соціальні конфлікти, за Дж. Коммонзом, не мають антагоністичного характеру, не базуються на класових виробничих відносинах. Вони є необхідним і неминучим чинником розвитку, проявом багатоаспектної взаємодії різних груп у соціальному організмі.

Соціальні конфлікти ліквідуються мирним шляхом, тобто урегульовуються за допомогою інституціоналізації (встановлення процедурних правил, діяльності регулюючих органів, прийняття законодавчих актів).

Ідея класового миру дістала продовження в теорії «колективних дій», що відображає діяльність колективних інститутів, корпорацій, профспілок, політичних партій тощо, які досягають примирення шляхом укладання компромісних, добровільних угод. На такій основі Дж. Коммонз передбачає подальший розвиток економіки й суспільства та формування уряду «різних інтересів», який би відображав у кінцевому підсумку суспільні інтереси.

Такі висновки і стали базовими для сучасних теорій «держави суцільного добробуту». Вихідними економічними відносинами в Дж. Коммонза є угоди, під якими він розумів будь-які конкретні зобов'язання суб'єктів суцільного життя. На шляху мирної еволюції угоди можна вирізнити етапи "конфлікту", "залежності" та "порядку" (врегулювання відносин). Поняття вартості в системі Дж. Коммонза має відбиток також правового детермінізму; воно визначається як згода в майбутньому виконати попередньо взяте зобов'язання.

Емпіричний інституціоналізм В. Мітчелла мав орієнтацію на конкретні варіанти державного втручання. Головними явищами економічного життя вчений вважав гроші та грошовий обіг, а капіталістичну економіку він розглядав як "грошову цивілізацію" (одстоював позиції мінової концепції). Працюючи в Національному бюро економічних досліджень і постійно критикуючи абстрактний метод економічної науки, учений вмів використовувати описово-статистичний інструментарій (динамічні ряди, індекси, регресійно-кореляційний аналіз та ін.). Займаючись прогнозуванням розвитку капіталістичної економіки, У. Мітчелл розробив так званий *гарвардський барометр*, який обчислювався на основі середніх величин – індексів спекуляції, бізнесу та грошового ринку. Цікаво, що перед великою депресією у США гарвардський барометр показував «ясно».

У. Мітчелл зробив теорію економічних циклів, висунув ідею безкризового циклу та капіталістичного планування. Згідно

теорії, безкризовий цикл складається з чотирьох фаз: депресії, поживлення, розквіту й рецесії⁵¹. Проте незважаючи на відсутність фази кризи, У. Мітчелл визнавав постійний характер циклічних коливань і обстоював активне державне втручання у вигляді антициклічних антикризових заходів. Лідер кон'юнктурної школи пропагував навіть капіталістичне планування, під яким розумів постійне державне регулювання економічних процесів, що має індикативний, рекомендаційний характер.

Таким чином, негативізм позиції Т. Веблена був урівноважений позитивізмом Дж. Коммонза та практицизмом У. Мітчелла. Ранні інституціоналісти істотно вплинули на економічну думку, особливо на формування ідей ліберального реформізму.